

Το πένθος της Αντιγόνης

εκεί όπου ψυχή και γλώσσα δονούνται στην επαφή τους με το ασυνείδητο

Κατάγομαι από ένα χωριό της Ηπείρου όπου μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών του 1923 κατοικήθηκε από οικογένειες της περιοχής της Καρπαδοκίας. Οι πρόσφυγες μαζί με τα λιγοστά τους υπάρχοντα έφεραν και τη ζωντανή μνήμη της παράδοσης του τόπου καταγωγής τους. Τα μέλη της οικογένειάς μου διασκέδαζαν τη ψυχή τους μέσα στην κοινότητα ως οργανοπαίκτες, οπότε το τουρκικό τραγούδι σε όλες του τις μορφές ήταν η καθημερινότητά τους. Αμανέδες, τραγούδια της τάβλας, της γέννησης, του γάμου, της ξενιτιάς, μοιρολόγια του πένθους. Ο παππούς έγραφε τους στίχους και η γιαγιά αναλάμβανε την εκτέλεση. Παράλληλα ο παππούς κρατούσε και ενημέρωνε ανελλιπώς το χειρόγραφο βιβλίο του μοιρολογιού για να το παραδώσει πριν το θάνατό του στην επερχόμενη γενιά. Περιείχε «τα λόγια της μοίρας», «τα γραφτά» όπως τα αποκαλούσε, όμοια με ελεύθερο συνειρμό, είτε σε μορφή άρθρου γόου, μουσικού ολοφυρμού, δίχως ευδιάκριτα λόγια ή σούνταξη είτε σε μορφή έμμετρου λόγου.

Την ημέρα της κηδείας του πατέρα μου, πριν την ταφή, στο σπίτι, ο νεκρός πλαισιώνεται από την μητέρα, τα αδέρφια, τους στενούς συγγενείς, τους αγαπημένους φίλους. Συγκεντρωθήκαμε για να συνοδεύσουμε τον δικό μας άνθρωπο, να ζωντανέψουμε και να διανύσουμε μαζί το πέρασμά από τη ζωή στο θάνατο. Στο σπίτι έρχονται τρεις συγγενείς μοιρολόγοι, μεγάλοι σε ηλικία, δύο γυναίκες και ένας άντρας, με τη σοφία της ζωής απλωμένη γαλήνια στα πρόσωπά τους. Ο άντρας, ο Νίκος, είναι ο τελευταίος του χωριού που κατέχει την τέχνη του μοιρολογιού. Τη διδάχτηκε δίπλα στον δικό μου παππού και τη δική του μητέρα, φροντίζοντας με αφοσίωση να καταγράφει και να εμπλουτίζει την πορεία του μοιρολογιού καθώς αυτή μεταφέρονταν και μεταβάλλονταν ανάμεσα στα οικεία και τυχαία περάσματα του χρόνου.

Ακολουθεί μια πανδαισία από μακρόσυρτα θρηνητικά τραγούδια γεμάτα ποίηση που ξετυλίγονται από τα βάθη των αιώνων, τόσο αλλόκοσμα όσο και

ζωντανά στο χρόνο του παρόντος, αποκαλύπτοντας τις διονυσιακές καταβολές του μοιρολογιού.

Οι παρευρισκόμενοι αφήνονται στην μεταφυσική διάσταση του εσωτερικού τους κόσμου, αντλώντας από την κοινή εκδραμάτιση την ποιητική διάσταση του λόγου, εκεί όπου ο λόγος γίνεται όνειρο και πένθος, εκεί όπου γίνεται η διεκδίκηση μιας αλήθειας με υπαρξιακά γνωρίσματα που μιλούν για το πεπερασμένο του ανθρώπου, για το πεπρωμένο του. Είναι φανερό ότι την τελετή συνοδεύουν και οι πρόγονοι μέσα από προσωπικά και συλλογικά περάσματα, ότι η θλίψη φωτίζει την πολυσχιδή πραγματικότητα με ξαφνικές εκλάμψεις αλήθειας, και ορίζονται ξανά οι παλιές αφηγήσεις από τις καινούργιες. Ως γνήσια τελετουργία, το μοιρολόι, όμοιο με την ψυχαναλυτική εργασία, επιβάλλει τους κανόνες του και επιβάλλεται. Κυρίως μορφοποιείται τη στιγμή της σύλληψής του για να στηρίξει σε ενεστώτα χρόνο τον ανθρώπινο πόνο ώστε ο άνθρωπος να κρατηθεί εντός του εαυτού, να μπορέσει να συγκρατήσει τα παρανοειδή-σχιζοειδή άγχη που του ξυπνάει το παράδοξο του θανάτου. Το παράδοξο έχει τη δομή «και το ένα και το άλλο», αποτελεί στήριγμα της ψυχαναλυτικής μεθόδου, είναι η συνθήκη στην οποία χρησιμοποιούμε τη μεταβίβαση. Η ανάγκη να λύσουμε το παράδοξο θα μας απομακρύνει από την ένταση των αντιθέσεων, θα μας ξαναρίξει όμως στην διάσχιση του εαυτού μας. Η διεργασία του πένθους επεμβαίνει ακριβώς για να συγκρατήσει τις δυνάμεις της αντίφασης. Εδώ δεν αποφεύγονται οι αντιφάσεις, αυτή η συνθήκη φαίνεται τόσο απελευθερωμένη κι ολοζώντανη, ξένη από κάθε συνειδητή πρόθεση, όσο και ο πρώτος ανοιξιάτικος ήλιος εκείνου του απριλιάτικου μεσημεριού.

Η σκηνή θυμίζει αρχαία τραγωδία. Καθόμαστε συναθροισμένοι σαν κουρνιασμένα πουλιά πάνω στην πέτρα, τόπος παράδοξος, χωρίς αρχή και τέλος. Κι ακούγονται αλλιώς οι φυσικοί ήχοι της ντοπιολαλιάς, οι οσμές της σάρκας και των λουλουδιών, οι οικείοι αναστεναγμοί, οι ανοίκειοι φθόγγοι, το παιδικό σκούξιμο, ήχοι άηχοι νοτισμένοι από το δάκρυ του πόνου, της απρόσμενης χαράς, της ανάτασης. Σαν μια συνομιλία πάνω στη ριζική τάξη των πραγμάτων μεταξύ θεού και ανθρώπου με την οικογένεια και τους δεσμούς της στο κέντρο της συνομιλίας. Έκδηλα και συνάμα αινιγματικά οι

μοιρολόγοι συντονίζουν το ρυθμικό τονισμό, την αντοχή τους στα παρατεταμένα ηχητικά περάσματα, τη φυσική λειτουργία της βαθιάς ακρόασης και ενδοσκοπήσης, την αυτοσχεδιαστική τους αυθεντικότητα. Με μοναδική ικανότητα ρυθμίζουν τις

αναπνοές μας, τις σωματικές και συναισθηματικές μας διακυμάνσεις!

Στην ψυχαναλυτική διάσταση της αντίληψης του Loewald για τη σχέση μητέρας- βρέφους, η μητέρα μιλά με ή στο μωρό της, όχι με την προσδοκία να αντιληφθεί το μωρό της λέξεις, αλλά σαν να μιλούσε στον εαυτό της με το μωρό της να συμπεριλαμβάνεται. Το μωρό είναι συγχωνευμένο, ενσωματωμένο σε μια ροή ομιλίας που είναι μέρος μιας σφαιρικής εμπειρίας μέσα στο πεδίο μητέρας-παιδιού. Ενώ η μητέρα εκφέρει λέξεις, το μωρό δεν αντιλαμβάνεται λέξεις αλλά βαπτίζεται σε έναν ήχο, σε έναν ρυθμό, σαν να επιτείνει τα συστατικά μιας κοινής ενιαίας εμπειρίας.

Τόσο στα μοιρολόγια όσο και στο λόγο της Αντιγόνης στον οποίο αντηχεί το ηθικό ερώτημα για την ταφή του αδερφού της, η γλώσσα ξεφεύγει από τη χρηστική της λειτουργία, για να ζωντανέψει την πιο πρώιμη αρχέγονη εμπειρία της γλώσσας της μητέρας, αυτή που βρίσκεται εμβυθισμένη εκεί όπου λέξη, σώμα, συναίσθημα, σχέση είναι μη διακριτά συστατικά μιας ενοποιημένης εμπειρίας. Αυτά τα συστατικά δημιουργούν τον δυνητικό χώρο μεταξύ ζωής και θανάτου και εμπλουτίζουν το παρόν της ενήλικης προσαρμοστικής ζωής. Η απώθηση παραβλάπτει αυτή ακριβώς τη σχέση, τους δεσμούς μεταξύ τους.

Η λογική σκέψη, η γνωσιακή αντίληψη της ζωής απομονωμένη από τις αρχέγονες αναφορές της και ανεπηρέαστη από τις σειρήνες του ασυνείδητου λειτουργεί εις βάρος της υπαρξιακής κατάφασης στη ζωή. Στη νεύρωση, ή όπως περιπτώσιακά προτείνει ο Loewald στην κανονιστική προσαρμογή μας στον επιστημονικό και υπερτεχνολογικοποιημένο κόσμο, τα συστατικά του νου έχουν στραφεί πολύ μακριά από την αρχική τους πυκνή ενότητα. Έτσι, το έσω και το έξω γίνονται ξεχωριστά, αδιαπέραστα πεδία. Ο εαυτός και ο άλλος βιώνονται σε απομόνωση, η πραγματικότητα αποσυνδέεται από την φαντασία και το παρελθόν απομακρύνεται από ένα χωρίς πάθος παρόν.

Ο Loewald μέσω της χαιντεγκεριανής επεξεργασίας των εννοιών του Freud ισχυρίζεται ότι η συναισθηματική γλώσσα στην πιο αυθεντική της μορφή, όπως αυτή που αναδύεται στα τελετουργικά της ταφής, είναι μια συνδέουσα δύναμη. Δένει μαζί ανθρώπινα όντα, τον εαυτό και τον κόσμο των αντικειμένων. Δένει την αφηρημένη σκέψη με την σωματική σαφήνεια και τη δύναμη της ζωής. Τα

μοιρολόγια έχουν αυτή ακριβώς τη δύναμη. Φέρνουν τον άνθρωπο στο κέντρο του οίκου, στο κέντρο του χωριού, τονεκρό σώμα στον τόπο του, ακουμπισμένο μέσα στον κύκλο των σωμάτων, στην ψυχή του κόσμου, εκεί θα ανοίξουν τα περάσματα για να συντελεστεί ο αποχωρισμός ώστε να κρατηθεί κάτι από το ιερό. Εκεί στο αδιανόητο του ανθρώπινου νου, στο άβατο του αμορφοποίητου, θα μεταβούμε κι εμείς, με τη δική μας σωματική ευθραυστότητα, στο σημείο συνάντησης της ανθρώπινης φύσης με τον πυρήνα του τραγικού λόγου όπου «*Πολλά τα δεινά κι ουδέν ανθρώπου δεινότερονπέλει*» (στ.332-334).¹

Κατανοώντας τα τελετουργικά της ταφής ως μια αμοιβαία υπερβατική εμπειρία με δημόσιο χαρακτήρα, γίνεται αντιληπτό γιατί η Αντιγόνη ζητάει να πενήσει δημόσια, γιατί ζητάει από την κοινότητα να αναλάβει μαζί της την ψυχική επένδυση του θανάτου του αδερφού της. Ως συγγενής εξ αίματος δεν μπορεί να τον χάσει αν δεν τον θάψει, αν δεν τον κλάψει, αν δεν μοιραστεί την εμπειρία, προκειμένου η απώλεια, ο θάνατος του Πολυνείκη να καταστεί οριστικός, να περάσει στη σφαίρα του πραγματικού, να γίνει πιστευτός. Ως γυναίκα της εποχής της έχει σαφή εικόνα της αξίας του δημόσιου χαρακτήρα του πένθους. Γνωρίζει ότι τα τελετουργικά της ταφής ευνοούν την επανένταξη των νεκρών στην οικογένεια, στην κοινωνική ομάδα, στην Πόλη. Η Αντιγόνη ζητάει να πάρει τη θέση της στον κόσμο, εκκινώντας από τον θάνατο του αδερφού της.

Γνωρίζει, βεβαίως, η Αντιγόνη ότι ο θρήνος είναι γυναικεία υπόθεση, αλλά εδώ για να διεκδικήσει το αυτονόητο χρειάζεται να αναπτύξει και δημόσιο λόγο, να βγει από τη σιωπή και την αιδώ και να προχωρήσει πέρα από τον αιματηρό κύκλο των έργων του Οίκου της. Βαδίζει προς το θάνατο διερωτώμενη «*Οίοις νόμοις;*».² Κατέρχεται εκτός της ζωής και εκτός των νεκρών

στρέφοντας την προσοχή μας όχι σε αυτά που προσπαθούμε να τακτοποιήσουμε σε μια φόρμα μια δεδομένη στιγμή όπως πράττει ο Κρέοντας παρεμποδίζοντας τον αρχικό, τον βαθιά θαμμένο πλούτο της σκέψης στο όνομα μιας τυραννικής πολιτείας, αλλά στα ιερά που μας συνδέουν με την Αιωνιότητα, αυτά που μας κοιτάζουν από τον πυρήνα της ψυχικής μας λειτουργίας.

Ένας άνθρωπος μεγαλώνει για να πάρει τη θέση κάποιου άλλου και εκείνη γνωρίζοντας το προσωρινό της ύπαρξης θα συγκρουστεί με τον Κρέοντα για να δημιουργήσει χώρο για τον εαυτό της, ένα χώρο της δημιουργίας, ελεύθερο μεταξύ δύο θανάτων.

Αναρωτιέται κανείς, για ποια ελευθερία να παλέψει η Αντιγόνη. Η μόνη διαθέσιμη ελευθερία θα την οδηγήσει μέχρι την κατανόηση της προσαρμογής στο νόμο της εξουσίας, της λογικής, μια κατανόηση της διευθέτησης. Αυτή η δικαιοσύνη την αφήνει εκτεθειμένη. Εάν δεχτεί την επιταγή του Νόμου κινδυνεύει να αφηθεί σε μια εσωτερική αιμορραγία της libido δια μέσω της οποίας αδειάζει το Εγώ μέχρι να ερημώσει. Στην απαγόρευση και την συμμόρφωση την περιμένει μια ζωή της περιφρόνησης και της ντροπής. Διακυβεύονται οι εξ αίματος σχέσεις της, η αληθινή της καταγωγή και το δικαίωμα συμμετοχής σε αυθεντικές συνδέσεις. Ενώπιον της πραγματικότητας, της καταδίκης της σε θάνατο ορθώνει το ανάστημά της, για να αφηθεί σε μια μεταμορφωτική εμπειρία, να επιθυμήσει, να φοβηθεί και να πενήσει εισάγοντας τον δυνητικό χώρο του παρόντος, βασική προϋπόθεση ώστε τα βουβά κι αμίλητα να μιληθούν αλλιώς.

Είναι γνωστό στην ψυχανάλυση ότι τα φαντάσματα του ασυνειδήτου φυλακισμένα από άμυνες που στοιχειώνουν τον ασθενή στο σκοτάδι των αμυνών και των συμπτωμάτων του, αμολιούνται, παίρνουν την άδεια να ρουφήξουν αίμα. Υπό το φως της ψυχαναλυτικής λειτουργίας τα φαντάσματα του ασυνειδήτου ξαπλώνουν και οδηγούνται στην ανάπαυση ως πρόγονοι των οποίων η δύναμη αναλαμβάνεται και μετασχηματίζεται σε μια πιο καινούργια ένταση στο παρόν.

Η Ταμάρ, αδελφή ασθενούς μου, την εποχή του Γιουγκοσλαβικού εμφυλίου πολέμου, βγήκε ένα πρωινό για ψωμί και έκτοτε αγνοείται. Χρειάστηκαν πολλές επαναλήψεις, πολλές φορές να εκδραματίσουμε την εμπειρία της εξαφάνισης στην ψυχαναλυτική εργασία για να μπορέσει η αδελφή της να πονέσει τον πόνο της εξαφάνισης, όχι όμως και του θανάτου. Πώς να συνδεθεί η λέξη με το πράγμα, ο θάνατος με τον νεκρό; Με το χρόνο ακινητοποιημένο η ζωτική δημιουργική της πλευρά είναι εγκλωβισμένη στη χρηστικότητα. Ακόμη και σήμερα που υπάρχουν υπόνοιες ότι βρίσκεται σε κάποιον από τους ομαδικούς τάφους μοιάζει προς το παρόν δύσκολο να αποχωριστεί το ανύπαρκτο κορμί της αδερφής της. Το κράτημα του κόσμου φαίνεται να μην έχει καταστραφεί αλλά έχει παγώσει όπως παγώνει το αίμα στο άκουσμα μιας ανήκουστης αφήγησης και γίνεται το πένθος ανέφικτο του ανέφικτου θανάτου.

Η ασθενής μου, όπως και η Αντιγόνη, δεν μπορεί, δεν είναι ανθρωπίνως εφικτό να αφήσει την αδερφή της να χαθεί αν δεν την πενήσει.

Οι τελετουργίες του πένθους με τη μετουσιωτική τους ιδιότητα ανταποκρίνονται σε αυτή ακριβώς την ανάγκη του ψυχισμού. Ο λόγος της Αντιγόνης, όπως στα μοιρολόγια ή στην ψυχαναλυτική εργασία, την τοποθετεί στο κέντρο του ψυχικού της ρήγματος και από αυτή την θέση δεν θέλει να αποδράσει.

Ένας από τους στόχους της ψυχανάλυσης είναι να φθάσει ο ασθενής σε μια συναισθηματική ωριμότητα ώστε να μπορεί να συμμετέχει πλήρως στην ομιλία του. Η ιστορία της Αντιγόνης δεν υπάρχει πια μόνον στην μνήμη, αλλά στην εδώ και τώρα διαδικασία ποίησης της ιστορίας, εν τω γενέσθαι, ώστε να γίνει η ζωή της σε αυτή την πραγματικότητα δυνατή. Εκφράζει αγανάκτηση και ντροπή για «*πατρόςτριπόλιστονοῖτον, τοῦ τε πρόπαντος ἀμετέρου πότμου κλεινοῖς Λαβδακίδαισιν. Ἰὼ ματρῶν αἰλέκτρων ἀταικοιμήματά τ' αὐτογέννητ' ἐμῶ πατρίδου σμόρου ματρός, οἷων ἐγώ ποθ' ἀταλαίφρων ἔφρον πρὸς σοῦς ἀραῖος ἄγαμος, ἅδ' ἐγὼ μέτοικος ἔρχομαι.*»³ (στ.860-867) και από τη θέση που βρίσκεται βγαίνει από τη ναρκισσιστική της ανεπάρκεια, τη σιγή και τη ντροπή,

αποφασισμένη, με σύμμαχό της την αγάπη «*Ούτεσυνέχθειν αλλά συμφιλείν έφιν*»⁴ (στ. 523). Ρίχνεται στην πάλη υπέρ του αυτονόητου για να φέρει στο φως το ρήγμα που δημιουργεί η αδικία, το έγκλημα που συντελείται, φανερώνοντας αυτή την τραγική αντίφαση στη λογική της κρατικής δομής.

Εκφράζει τη νοσταλγία «*Έλθοῦσα μέντοι κάρτ'ένέλπισιν τρέφω φίλη μὲν ἤξειν πατρί, προσφιλῆς δὲ σοί, μήτερ, φίλη δὲ σοί, κασίγνητον κάρα*»⁵ (στ. 897-899) αναγνωρίζει την «*Καὶ νῦν ἄγει με διὰ χερῶν οὔτω λαβὼν ἄλεκτρον, ἀνυμέναιον, οὔτε του γάμου μέρος λαχοῦσαν οὔτε παιδείου τροφῆς, ἀλλ' ὄδ' ἔρημος πρὸς φίλων ἠδὲ συμμορος ζῶσ' ἐς θανόντων ἔρχομαι κατασκαφᾶς*»⁶ (στ. 916-920) και σταδιακά εισέρχεται στη διαδικασία του πένθους.

Η τραγωδία της Αντιγόνης μπορεί να εννοηθεί ως μεταφορά για τα προλεκτικά στοιχεία που δεν μπορούν ούτε να οδηγηθούν σε ένα τέλος ούτε να κατασταλούν. Αντίθετα, γίνεται απαραίτητο να διανοίξουν μια νέα ζωή, μια νέα ευκαιρία για αναγνώριση και επανεξέταση, σε ένα μεταβαλλόμενο πλαίσιο,

στους νέους ρόλους που αναλαμβάνει αλλά και ρόλους που της αποδίδονται, στο τρομακτικό αλλά οικείο αιμομικτικό της βίωμα, στο δικό της οιδιπόδειο, εκεί όπου η ίδια μπορεί να βρει ψήγματα υλικής αλήθειας.

Ένα κοινό πλαίσιο όμοιο με το ψυχαναλυτικό ανοίγεται στην αχανή περιοχή του αμορφοποίητου στο δρόμο προς την ψυχική ανάπτυξη. Για τον Donald Winnicott η ψυχική ανάπτυξη είναι προϊόν της χαράς και της δημιουργικότητας για τον Willfred Bion είναι ζήτημα εμπειρίας. Για τον Hans Loewald η ουσία της ψυχικής ανάπτυξης στο ηθικό ερώτημα είναι το Πένθος. Χρειάζεται να πενήσει το αντικείμενο, αυτό που ζεις και τελειώνει, ώστε το φάντασμα να γίνει πρόγονος και όχι μια στοιχειωμένη ύπαρξη.

Οι απαντήσεις που δίνει η ελληνική φιλοσοφία στο ηθικό ερώτημα δεν καταφέρνουν να συγκροτήσουν μια ηθική ψυχολογία. Ο Σωκράτης αναγνωρίζει ότι η δικαιοσύνη είναι ο πυλώνας της ψυχικής υγείας και ταυτόχρονα της κοινωνικής συνοχής και ότι όλα χρειάζεται να βρίσκονται υπό την επήρεια του λόγου ώστε να κυριαρχήσει ο λόγος στο πάθος, το

πνεύμα και την όρεξη. Η ηθική για τον Αριστοτέλη λειτουργεί με όρους υπακοής, απλά το ζητούμενο είναι να τεθούν υπό έλεγχο οι παρορμήσεις.

Ωστόσο αυτό που δεν κατάφερε να κάνει η φιλοσοφία το συναντάμε στην τραγωδία. Κατά τη γνώμη μου η Αντιγόνη πράττει αυτό ακριβώς που επισημαίνει ο Loewald. Τίποτε δεν είναι εφικτό να προχωρήσει εάν μείνουμε στη σχέση καλός αδερφός - κακός αδερφός. Δεν μπορούμε να αγνοούμε αυτόν που χάθηκε, αλλά να τον πενήθσουμε, να πενήθσουμε αυτό που έπαθε αυτή η Πόλη ώστε να μετασχηματιστούν τα πάθη της. Το Πένθος στηρίζει τον ανθρώπινο πόνο με τις εκρήξεις του παράδοξου, δίνει μορφή στα ασύνδετα ετερόκλητα ψυχικά θραύσματα, βοηθάει να απαρτιωθεί αυτό που χάθηκε, να περάσει στη μνήμη, να μετασχηματιστεί σε ψυχική δομή. Η αντικατάστασή του με νόμους παροδικούς αγνοεί τη συνέχεια της ζωής, δεν ευνοεί τη ψυχική ανάπτυξη, αντίθετα στοιχειώνει ανά τους αιώνες λαούς και ανθρώπους.

Επομένως η διατήρηση της εργασίας του πένθους στην κοινωνική της μορφή όπως διατρέχει τη ζωή των ανθρώπων μέσα στους αιώνες, έχει το ηθικό καθήκον να μας προετοιμάσει να αποχωριστούμε τους δικούς μας ανθρώπους, να

φωτίσουμε τη μνήμη χωρίς να διασχιστούμε. Η τραγωδία φέρνει στο κέντρο του ρήγματος τη σημασία του πένθους και με αυτή την έννοια η τραγωδία μας προτείνει την πρώτη ηθική ψυχολογία.

Και οι τρεις Loewald, Bion, Winnicott ακολουθούν τη βασική ιδέα του Freud ότι το ζήτημα για την ψυχή είναι να βρεις την αλήθεια και να την αντέξεις. Η Αντιγόνη στηρίζει την αλήθεια της πόλης, δεν νανουρίζεται με ψευδείς υποκατάστατες εμπειρίες, χαράζει την ατομική της πορεία, έτσι όπως την αντιλαμβάνεται ο Loewald, που σημαίνει λιγότερη αυτάρκεια, περισσότερη μοναξιά, περισσότερη ευαλωτότητα. Πως όμως θα μπορέσει να αντιμετωπίσει την αλήθεια; Ο Winnicott λέει παιχνίδι, ο Bion περίεξη, ο Loewald τοποθετεί την ουσία της συνέχειας της ζωής στο πένθος.

Η Αντιγόνη οδηγείται χωρίς ενδοιασμούς στην ανάγκη να θάψει τον αδερφό της Πολυνείκη. Με την διαίσθηση που την διακρίνει, προτείνει το ξαναζωντάνεμα της ψυχικής ζωής μέσα από έναν λόγο αληθινό,

χαρακτηρίζοντας αληθινό τον λόγο εκείνο που δεν ξεχωρίζει από τη μήτρα των συναισθηματικών της βιωμάτων που ενοποιούν την ανθρώπινη εμπειρία. Το λόγο ενός πένθους αναγκαίου. Η επιθυμία ενοικεί στο παρελθόν γι αυτό η διαίσθηση είναι απαραίτητο εργαλείο του ψυχαναλυτή. Στην ψυχανάλυση ξεχνάμε αυτό το πολύτιμο εργαλείο γιατί ακριβώς δεν ανταποκρίνεται σε όρους επιστημονικούς. Μπερδεύουμε το καλό με το ηθικό. Οι ενέργειες μας, όπως μια αρκετά καλή μητέρα που φροντίζει ή ένας καλός μαστός που τρέφει και ζεσταίνει, ή ακόμη η κατάχρηση ερμηνειών και αναγωγών τόσο σε θεωρητικό όσο και σε κλινικό επίπεδο, έχουν κυρίως χρηστικό χαρακτήρα. Ομοίως ο Κρέων για να βρει την ταυτότητά του ως αρχηγός της πόλης αποδίδει το Είναι σε ένα κατασκευάσμα έξω από τον εαυτό, παρουσιάζεται ως η ενσάρκωση του ισχυρού Κράτους για να γίνει σταδιακά το αποτέλεσμα αυτού που κατασκεύασε ως εξωτερικό του εαυτού του. Αυτό που υπερασπίζεται ως ένας σωστός τύραννος που σπεύδει να κοινοποιήσει το κήρυγμα της θανατικής ποινής, αγνοεί τη ριζική τάξη της ανθρώπινης εμπειρίας και με το να ορίζει την ανθρώπινη λειτουργία δημιουργώντας νόμους οδηγείται με μαθηματική ακρίβεια στην καταστροφή, «*ὕψιπολις ἄπολις ὄτω τὸ μῆκαλὸν ξύνεσι τὸ λμας χάριν.*»⁷ (στ. 370-371). Υποστηρίζει μια ταυτότητα ορθολογική που δεν χαρίζεται

στους πολύπλοκους μηχανισμούς της ζωής, ταυτότητα συμπαγής, που εύκολα εξορίζει Εαυτόν και Άλλον. Αυτός όμως ο τρόπος αποκόβει από την επικοινωνία με το θείο, από τα ιερά και τέρατα της ζωής του τόπου, που συνδιαμορφώνουν και συνιστούν το Είναι του εαυτού εκεί όπου η ζωή συνεχώς ζει, συνεχώς πάλλεται. Η Luce Irigaray μας θυμίζει ότι σε αυτή τη διάσταση του εαυτού μας όπου το Είναι ακόμη ριγεί, η ταυτότητα δεν συγκροτείται ποτέ οριστικά, ούτε ορίζεται εκ των προτέρων. Διαμορφώνεται στη σχέση-με, όπου ο ένας δίνει στον άλλο και παίρνει από τον άλλο αυτό που είναι απαραίτητο για το γίγνεσθαι.

Ο Κρέων εξορίζει διαίσθηση και θεϊκό νόμο όπως και την αξία του πένθους. Είναι η γυναικεία φύση που πασχίζει υπέρ της αξίας του θεϊκού νόμου που δεν είναι τίποτε άλλο παρά ο υπαρξιακός τρόπος σχέσης με τον κόσμο και

αφορά κυρίως το βίωμα ως πηγή νοήματος. Η Αντιγόνη πασχίζει να κρατηθεί στη ζωή, να κρατηθεί συνδεδεμένη με τους δεσμούς της οικογένειας, του οίκου, της πόλης, με την γενεαλογική της κληρονομιά, να σταθεί στην πλευρά της αλήθειας, δεν επιθυμεί έναν πρόσκαιρο συμβιβασμό, δεν αναγνωρίζει μια γνωσιακού τύπου επίλυση της σύγκρουσης, μια τέτοια έκβαση θα είχε οδυνηρές επιπτώσεις τόσο για την ίδια όσο και για το λαό της Θήβας, παρά διακρίνει μια συνέχεια μεταξύ θεών και νέου κόσμου ως πηγή νοήματος. Διεκδικεί αυτό που λείπει, διότι αυτό που λείπει είναι η αναγνώριση του ριζικού, της ριζικής συνάφειας με τον κόσμο, αυτή η θεμελιώδης συνθήκη, που υπερβαίνει και προηγείται των νόμων της πολιτικής εξουσίας, ο ιστός που συνδέει προηγούμενες εξελικτικά μορφές με μετέπειτα μορφές εμπειρίας και ψυχικής οργάνωσης. Συνδέει τον άνθρωπο με την καταγωγή του για να μπορέσει ο άνθρωπος να υπάρξει σε μια σχέση της Ψυχής με την κοινωνική πραγματικότητα.

Επειδή ακριβώς τα συναισθήματα στηρίζουν τον κόσμο, δίνουν ρυθμό και συνέχεια, δεν είναι καθόλου τυχαίο το γεγονός ότι ο Σοφοκλής βάζει μια γυναίκα, ως σύμβολο του υπαρξιακού τρόπου σχέσης, να διαχειριστεί το δίλημμα που θέτει η τραγωδία. Η ανάπτυξη της γυναίκας μέσα από τους συναισθηματικούς δεσμούς είναι συνυφασμένη με το πένθος άρα με τη συνέχεια της ζωής, τη συνέχεια της διαμόρφωσης μέσω των αλλαγών και όχι τον χωρισμό

και την αντικατάσταση. Η δύναμή της είναι τεράστια διότι σκέφτεται, νοιώθει, δίνει σχήμα και περιεχόμενο στον κόσμο με γνώμονα την ψυχή. Η Αντιγόνη βρίσκεται ολόκληρη μέσα στην πράξη, αγωνίζεται και αγωνιά για λογαριασμό του ανυπεράσπιστου νεκρού. Αρνείται να ζήσει μια ζωή νεκρή, για τη ζώσα ζωή αγωνίζεται, δεν δέχεται τον αποκλεισμό του νόμου του κράτους, δεν μπορεί να δεχτεί μια λύση γεωγραφικού αποκλεισμού, εδώ στον τόπο της ζητάει να αποχωριστεί τον Πολυνείκη.

Στην χαϊντεγκεριανή ιδέα του Είναι προς τον θάνατο, το Είναι μου έχει την δυνατότητα να γνωρίζει τον εαυτό του, να σκέφτεται πάνω στον εαυτό του, να

ερμηνεύει το ίδιο του το Είναι, έχει την δυνατότητα να γνωρίζει τον θάνατό του. Από την άλλη αυτό το ίδιο Είναι, το προς τον θάνατο, έχει και μια άλλη διάσταση «έχω την ευθύνη να βλέπω το τέλος ενός τρόπου ζωής, είναι ευθύνη μου να αναγνωρίζω ότι εδώ τελειώνει ένας τρόπος ζωής και οφείλω για τον Loewald να τον πενήσω, για να αλλάξουν τα πράγματα, για να μπορέσω να βρεθώ με την αλήθεια μου χρειάζεται να βρίσκομαι σε μια διαρκή επεξεργασία πένθους».

Η επεξεργασία(workingthrough)! Το «workingthrough» είναι που τον διαχωρίζει από τον δάσκαλό του τον Χάιντεγκερ. Το Είναι προς θάνατον για τον Loewald δεν απευθύνεται μόνον στο υπαρξιακό του Χάιντεγκερ, αλλά στο τελείως πρακτικό ενός τέλους. Τελειώνει η πόλη που ξέραμε, το βασίλειο, ένας αδερφός πεθαίνει, τελειώνει η γενιά των Λαβδακιδών. Πρακτικά είναι αδύνατη η διατήρηση της ζωής έτσι όπως την ήξεραν. Ο Κρέοντας ζητάει να απωθηθεί ο νεκρός, να πεταχτεί στα όρνεα.

Η Αντιγόνη ζητά να πενηθεί, ώστε να γίνει εφικτό το πέρασμα προς μια καινούργια αρχή. Όταν οι υπόγειοι ψίθυροί της Πόλεως εισακούονται, όταν η Πόλις διαθέτει την διαίσθηση να εμπεριέχει το Πένθος που ανοίγεται στο τρομερό του ανθρώπου, τότε μπορούμε να διακρίνουμε ότι φέρει εντός της ζωογόνα συστατικά που θα της επιστραφούν σε αυθεντικές ευκαιρίες ανάπτυξης, για να παραμένει ζωντανή η δυνατότητα ενός «Κόσμου Άλλου» του κόσμου του «συμφιλείν».

¹Πολλά γεννούν το δέος· το μέγα δέος ο άνθρωπος γεννά·

²Με ποιους νόμους;

³του πατέρα τον επαίσχυντο κλήρο που ρήμαξε την όμορφη του Λάβδακου γενιά, της μάνας μου το ντροπιασμένο σώμα

⁴δε γεννήθηκα για να συμμερίζομαι το μίσος αλλά την αγάπη

⁵Παρηγοριά να ρθώ και τον πατέρα μου να δω, η χαϊδεμένη κόρη σου μητέρα, και εσένανε η λαχτάρα σου, καλέ μου αδερφέ

6που άντρας δε με άγγιξε, ούτε τραγούδι χάρηκα του γάμου, ούτε παιδιού το χνώτο στην κοιλιά, αλλά πηγαίνω μόνη με τη θλίψη μου εγώ

7Υψώνεται στην πόλη, χάνει το ίχνος του στη Γη

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Bion, R. W., (2007). *Learning from experience*. Karnacbooks.

Butler, J., (2014). *Η διεκδίκηση της Αντιγόνης*. (Β. Σπυρόπουλος, Μετ.). Αθήνα: Αλεξάνδρεια

Chodorow, N. J. (2007). Reflections on Loewald's Internalization, Mourning and the Superego. *Psychoanalytic Quarterly*, 76(4), 1135-1151.

Clement, C., Kristeva, J. (2001). *Τοθήλυκαιτοιερό*. (Α.Κόρκα, Μετ.). Αθήνα: Ψυχογιός.

Deleuze, G. (2002). *Ο Νίτσε και η φιλοσοφία*. (Γ. Σπανός, Μετ.). Αθήνα: Πλέθρον.

Freud, S. (2009). *Το Ανοίκειο*. (Ε. Βακούση, Μετ.). Αθήνα: Πλέθρον.

Freud, S. (1991). Negation. *The standard edition of the complete psychological works of S. Freud*. v.19. London: Hogarth Press & The Institute of Psychoanalysis.

Irigaray, L. (2007). *Οδρόμοστησαγάπης*. (Γ. Καρανάσιος, Μετ.). Αθήνα: Αλεξάνδρεια

King, C. Chr. (2018). *Ηπειρώτικο μοιρολόι Οδοιπορικό στην αρχαιότερη μουσική της Ευρώπης*. (Α. Μαλλιαρός, Μετ.). Αθήνα: Δώμα.

Killer Ross, E. (1969). *On death and Dying*. New York: Springer.

Lear, J. (2014). Mourning and Moral Psychology. *Psychoanalytic Psychology*, 31(4), 470.

Loewald, H. W. (1962). Internalization, Mourning and the Superego. *Psychoanalytic Quarterly*. 31, 483.

Μάτσα, Κ. (2020). *Νιόβη, το αδύνατο πένθος στον καιρό της πανδημίας*. Αθήνα: Άγρα.

Orange, D. M. (2014). What kind of ethics? Loewald on responsibility and atonement. *Psychoanalytic Psychology*, 31(4), 560.

Σάββας, Μ. (2020). *Αντι-γόνιμη, Αντι-θεός, Αντι-τύραννος*. Αθήνα: Άγρα.

Σοφοκλέους, *Αντιγόνη*. (Δ. Δημητριάδης, Μετ.). Αθήνα: Νεφέλη 2019.

Σοφοκλής, Hölderlin, Fr., Heidegger, M., Kierkegaard, S. (2017). *Αντιγόνη ή σελίδες για την Αντιγόνη των Holderlin Friedrich, Heidegger Martin, Kierkegaard Sören*. (Σ. Γ. Σταμπούλου, Μετ.). Αθήνα: Gutenberg.

Steiner, G. (2001). *Οι Αντιγόνες* (Β. Μάστορης & Π. Μπουρλάκης, Μετ.). Αθήνα: Καλέντης.

Τζαβάρας, Γ. (2005). *Η απαξίωση των αξιών*. Αθήνα: Ίνδικτος.

Τσελέπη, Ε. (επιμ). (2014). *Αντινομίες της Αντιγόνης. Κριτικές θεωρήσεις του πολιτικού*. (Μ. Λαλιώτης, & Απ. Λαμπρόπουλος, Μετ.). Αθήνα: Εκκρεμές.

Winnicott, D. W. (1964). *The Child, the Family and the Outside world*. London: Penguin.

Winnicott, D. W. (1989). *Psychoanalytic explorations*. Harvard University Press

Angela Sheppard (2009). Winnicott's concept of innate morality and the development of the capacity for the concern. *Canadian Journal of Psychoanalysis*; Montreal Vol 17.

